

Petar Pušić,

*Socijalni savjetodavac
Duisburg, SR Njemačka*

Primljeno 10. 11. 1984.

SITUACIJA STRANIH RADNIKA U SR NJEMAČKOJ UZ POSEBAN OSVRT NA POLOŽAJ I PROBLEMATIKU JUGOSLAVENSKIH GRAĐANA

SAŽETAK

U ovom radu autor obrađuje socijalni položaj ekonomskih migranata, posebno Jugoslavena, u SR Njemačkoj u razdoblju nakon recesije 1973—1974. Autor raspravlja o politici selektivnog »integriranja« jednog dijela strane populacije u SR Njemačkoj, o pokušajima stimuliranja povratka drugog dijela, o porastu ksenofobskih tendencija u SR Njemačkoj i o djeci migranata u smislu rezervne radne snage u budućnosti. Stereotip Jugoslavena zatim je problematiziran. Iako, prema autoru, Nijemci smatraju da su Jugoslaveni marljivi radnici koji brzo nauče njemački i dobro se uklope u njemačko društvo, mnogi od njih nisu ostvarili svoje planove, njihove obiteljske strukture sve su više ugrožene, a dezorijentiranost se javlja i na razini političke svijesti (izbjegavanje političkog i sindikalnog izražavanja u zemlji rada).

Daje se mišljenje da jugoslavenska politika povratka i reintegracije vanjskih migranata mora voditi računa o migrantima u slabijem socioekonomskom položaju, koji nemaju mnogo ušteđenih sredstava i teško da se mogu koristiti programima iz male privrede, samoudruživanja ili udruživanja sredstava.

Umjesto predgovora

Kao socijalni savjetodavac naših radnika i njihovih obitelji u SR Njemačkoj već punih dvanaest godina pažljivo pratim tok problematike naših ljudi u toj zemlji i promjene uvjeta u kojima oni ovdje žive i rade. Želja mi je da svoje spoznaje i iskustva ne samo koristim u izravnom kontaktu s posjetiteljima institucije u kojoj radim nego da i širu javnost od vremena do vremena obavještavam o prilikama u kojima se naši građani nalaze, i o problemima s kojima se susreću dok borave u ovoj stranoj zemlji.

Razumije se da je vrlo teško dati potpun i točan uvid u problematiku Jugoslavena u SR Njemačkoj, jer su oni samo dio znatne emigracijske populacije i ne razlikuju se po vlastitim nacionalnim obilježjima — oni su samo stranci. Stoga je bilo nužno da izlaganje počnem opisom pravnog i društvenog položaja svih stranih građana u SR Njemačkoj, a tek onda da izložim neka pitanja i probleme specifične za Jugoslavena. Pri tome mi nije bio cilj osvrtni se na pozitivne učinke rada i života naših ljudi u Njemačkoj, nego izložiti upravo onaj vid tog života koji smatram problematičnim. A kad to radi čovjek koji se svakodnevno susreće s takvim problemima, onda je vrlo teško prikazati situaciju bez nostalgije, melankolije ili prividnog pesimizma. Ako je to slučaj i s ovim

mojim člankom usrdno molim čitatelje da zbog toga ne potcijene njegove poruke, nego da ih one potaknu na intenzivnije angažiranje u razjašnjavanju i rješavanju ove složene problematike.

Uvod u problematiku

Šezdesetih godina ovoga stoljeća došlo je do naglog smanjivanja kapitalistički uvjetovanih klasnih razlika u visokorazvijenim zemljama Zapadne Evrope. U većini se zemalja bitno poboljšao položaj radništva dolaskom socijal-demokratskih stranaka na čelo države. Sindikati uspijevaju izboriti bolju zaradu i time vidno poboljšati životni standard radnika, koji zatim, zbrinuti osnovnim socijalnim potrebama, sve više imaju slobodnog vremena i mogućnosti za vlastitu izobrazbu i daljnju kvalifikaciju u pozivu.

Takav napredak dovodi do osjetnog pomicanja kvalifikacijske skale naviše pa nastaje stanoviti manjak nižih i srednjih radnih mjesta, kojih se rastuća privreda ipak nije mogla odreći, a kojih su se domaći radnici nerado prihvaćali. To su uglavnom pomoćni i najprljaviji poslovi te terenski (montažni) rad i rad u smjenama.

Za takve poslove i radna mjesta radnici iz nerazvijenih i srednjerazvijenih zemalja bili su kao predestinirani, jer su slične poslove pretežno radili i u svojoj zemlji, ali za mnogo manje novca. Trebalo im je, dakle, samo ponuditi višu zaradu i bilo je posve sigurno da će prihvatiti svaki posao, pa i pod najskromnijim egzistencijalnim uvjetima. Tako se, kako već znamo, i dogodilo: u pečalbu krenuše ne samo nezaposleni i materijalno ugroženi nego i oni sa srednjim i višim prihodima; ne samo ljudi iz pasivnih i nerazvijenih krajeva s juga i jugoistoka Evrope, nego i oni iz većih industrijskih mjesta i iz regija s razvijenom poljoprivredom. Zbila se svojevrsna moderna »seoba naroda« u smjeru Zapadne Evrope i skandinavskih zemalja. Među njima ubrzo se nadoše, najprije neorganizirano, zatim organizirano, i bujice radnika svih zanimanja i iz svih krajeva naše zemlje.

Odnos prema stranim radnicima u SR Njemačkoj

Za politiku zapošljavanja jeftine strane radne snage u SR Njemačkoj može se mirne duše reći da je ona 60-ih i 70-ih godina dominantno udovoljavala kapitalističkim prohtjevima i potrebama njemačke privrede. Problemi oko stambenog smještaja, spajanja obitelji, školskog i pozitivnog obrazovanja stranih radnika i njihove djece i sl. ostajala su uvijek u drugom planu i u okviru onoga najnužnijeg i kratkoročnog. Brigu o strancima ponajprije su vodili političari-ekonomisti i velikopoduzetnici u želji za što bržim kumuliranjem kapitala. Za njima su, sa mnogo manje elana, slijedili lingvisti, koji su strance uvodili u tajne njemačkog jezika i time opet indirektno omogućavali njihovu maksimalnu radno-produktivnu pokretljivost i iskorištavanje.

U ovom redoslijedu bilo bi još očekivati da se pojave i sociolozi, pedagogi, demografi, zatim možda i povjesničari, zauzmu svoje mjesto i odigraju svoju društvenu ulogu u skladu s nastalom promjenama u njemačkoj privredi i društvu. Ali, ne! Ti su stručnjaci jednostavno »definirali« prisutnost stranih radnika u SR Njemačkoj kao »privremeni ekonomski fenomen« uvjetovan visokom privrednom konjunkturuom, koji nastaje i koji će se razriješiti u tom istom konjunktornom procesu čim nastupe za to odgovarajući i drukčiji uvjeti. Ukratko, oni nazvaše strance »Gastarbeiterima« (tj. radnicima-gostima), koji su došli na neko vrijeme i koji će se, kao i svi drugi uljudni gosti, vratiti u svoje domovine

nakon obavljena posla. Jer, SR Njemačka jest i ostaje neuseljenička zemlja, pa i za one koji je dođu posjetiti makar i na ovaj način. Čemu onda uvoditi nove društvene i socijalne mjere i razmišljati o nekoj integraciji stranaca u njemačko društvo? Dovoljno je da su racionalno uključeni u njemački privredni proces!

Na prvi pogled i površnim promatranjem ovakav se razvoj situacije činio svestrano zadovoljavajućim. Njemački su poslodavci bili zadovoljni marljivim i zdravim stranim radnicima u koje dotad nisu ništa morali investirati, a, s druge strane, strani su radnici bili presretni što im se konačno pružila prilika da u što kraće vrijeme mognu riješiti svoje materijalne probleme ili, možda, ispuniti dotad neostvarljive svoje želje. Odricanje od svoga dotadašnjeg privatnog, obiteljskog i društvenog života, te dolazak u tuđinu sa svim drugim popratnim nepodobnostima i rizicima činilo im se razumljivom i logičnom žrtvom koju opravdavaju konačni učinci: devizne uštede, nova velika kuća, novi auto, bolji društveni status — jednom riječi, bogata i bezbrižna budućnost. Nisu mnogo mislili o tome hoće li stvarno uspjeti i može li se dogoditi nešto nepredvidivo što bi dovelo u pitanje opravdanost njihova rada i života u tuđini.

Ovakav način razmišljanja tipičan je kako za relaciju njemački poslodavac — strani radnik, tako i za odnose između zemlje emigracije i zemlje imigracije. Po ovoj logici moramo shvatiti i prvu javnu »smetnju«, tj. zakonsku zabranu dolaska novih stranih radnika u SR Njemačku s kraja 1973. Ona se, naime, izričito odnosi na same radnike, a ne i na njihove žene i djecu. Privredna kriza prisiljava privrednike da počnu stezati kaiš, a socijalni i društveno-politički problemi ne shvaćaju se još ozbiljno i zataškavaju se. I tako je, gotovo neprimjetno, rastao i dalje broj stranih državljana, doduše sporije, ali zato neusporedivo presudnije, jer su dolazili isključivo neproduktivni članovi obitelji, koji su od prvog dana svog dolaska pali na teret njemačke društveno-političke i socijalne infrastrukture: zdravstva, predškolskog, školskog i pozitivnog obrazovanja i sl.

Tek je poslije više od jednog desetljeća masovnog zapošljavanja stranih radnika postalo očito da u SR Njemačku ipak nije došla samo radna snaga, nego ljudi koji imaju žene i djecu i bezbroj drugih neriješenih ili napol riješenih problema; nisu došli gosti, koji sami odlaze, nego masa ljudi, koju je sada sveopća privredna kriza zatekla na pol puta u ostvarivanju nove egzistencije te ne može više ni naprijed ni natrag, jer je posvuda očekuje slična situacija.

Međutim, s druge strane, dobar je dio te iste mase radnika postao u međuvremenu neodvojivim dijelom njemačke privredne proizvodnje i reprodukcije, a kapitalistički principi ne dopuštaju radikalne promjene u odnosu prema radnicima, pogotovu strancima. Jer mnogi su (odrasli) i sada neophodni, a drugi (mlađi) bit će još potrebni 90-ih godina, kada se stiže bujica priraštaja njemačkog stanovništva iz tzv. »bogatih« poratnih generacija, i na njihovo mjesto stupe naraštaji decimirani pronalaskom anti-baby pilule.¹

Nekoliko statističkih podataka

SR Njemačka godine 1950. imala je 49,7 milijuna stanovnika, a 24 godine kasnije (1974) dostigla je kulminaciju — 62,1 milijun. Deset godina poslije (1984) bilo ih je oko čitav milijun manje. Statističari (DIW) očekuju još rapidniji pad u budućnosti, tako da će ih 1990. biti 61 milijun; godine 2000. 60,5 i tako dalje do godine 2030, kada se očekuje pad na 51,6 milijuna stanovnika, od kojih će 24,0% biti stariji od 65 godina, a samo 13,0% mlađi od 16 godina. (Danas je taj odnos otprilike obrnut.)

¹ Usp. *Das Parlament*, br. 35—36, Bonn, 1981.

Usporedo s padom ukupnog broja njemačkog stanovništva rasti će udio stranaca, koji sa današnjih 7,5—8,0% (4,5—4,6 milijuna) treba da se popne na 19,9% u godini 2030.²

Razumije se da ove statističke procjene pretpostavljaju nastavak dosadašnjeg napretka njemačke privrede i društva sa sve vidljivijim raskorakom između privrednih potreba za ljudskom radnom snagom i pada nataliteta budućih njemačkih generacija. Iako će mehanizacija i automatizacija zacijelo i dalje imati vidnu ulogu u privrednom procesu, očekuje se da će na mnogom radnom mjestu nedostajati neophodna ljudska ruka. SR Njemačka predvodi evropsku modernu industriju i živi uglavnom od izvoza svojih industrijskih proizvoda. Ona i ubuduće želi očuvati ovaj prestiž, pa makar i po cijenu uvoza potrebne ljudske radne snage.

Interesantni samo mladi stranci

Rekli smo već da je broj stranih radnika počeo lagano opadati poslije zabrane dolaska novih stranaca godine 1973, i da je otad zamjetan dolazak članova njihovih obitelji. Tako se, na primjer samo u dvije godine 1980—1981. doselilo oko 300.000 članova stranih obitelji. Udio strane djece mlađe od 16 godina povećao se čak za 60%, dok je broj omladine između 16. i 18. godine porastao sa 366.000 (1974) na preko jedan milijun (1982).³

Gledajući ove statističke podatke nameće se dojam da su zakonske mjere iz godine 1973, kojima je bio cilj obuzdati daljnji priljev stranih građana u SR Njemačkoj, upravo postigle suprotan učinak. Uzmemo li u obzir još i podatak da je poslije smanjen dječji dodatak za stranu djecu koja borave izvan Njemačke, dolazimo do slijedećega logičkog zaključka: njemačka privredna politika, podmirivši trenutne potrebe na radnom tržištu, namjerno stimulira i uvozi mlađe strance kao zlatnu rezervu za budućnost. Jer, pored razumljivih potreba za spajanjem obitelji poslije višegodišnje razdvojenosti, presudnu ulogu u odluci roditelja da djecu dovedu u SR Njemačku imala je upravo ta velika razlika u iznosu dodatka za djecu. Danas vidimo da je tu djecu bilo mnogo lakše dovesti tamo nego što će biti vratiti je u domovinu. Pogotovu je teško vratiti djecu rođenu u Njemačkoj ili tamo dovedenu u predškolskoj dobi. Ona od samog početka pohađaju njemačke predškolske i školske ustanove, Njemačka im postaje drugom domovinom, i vrlo ih je teško sačuvati od asimilacije, a to znači germanizacije. To Nijemci dobro znaju i nije samo slučajna borba među njemačkim političarima da se stranci i zakonski prisile da što prije dovedu svoju djecu u Njemačku. Nekolicina bi čak htjela da strana djeca dolaze samo do 6. godine (umjesto dosadašnjih 16). Međutim, ovakvo bi se zakonsko rješenje u biti protivilo njemačkom osnovnom zakonu, koji izričito zaštićuje autonomiju obitelji u odgoju maloljetne djece i u određivanju njihova mjesta boravka. Stoga će najvjerojatnije izostati ova svojevrsna juristička akrobacija, ali ne zato što bi ona bila nehumana prema stranim obiteljima, nego zato što je ona formalno proturječna postojećem jačem zakonu.

Ali bez obzira na svekolike pravne forme, ostaje činjenica da uz onih 70—80.000 strane djece, što se svake godine rode u Njemačkoj, treba računati

² *Das Parlament*, br. 35—36.

Postoji više prognoza budućeg razvoja (njemačkog) stanovništva do godine 2000. odnosno 2030. koje se nešto međusobno razlikuju. Spomenimo ovdje tri najpoznatije od udruženja Gesellschaft für Sozialen Fortschritt iz Bonna, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung iz Berlina i Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung iz Wiesbadena.

³ Dr Wolfgang Bodenbender: Probleme und Perspektiven der Ausländerpolitik, govor u Akademiji Klauenhof, Hamminkeln, 29. rujna 1981.

i na znatan broj onih koji dolaze iz zemalja svojih roditelja.⁴ U njemačkoj službenoj politici prema strancima sve centralnije mjesto zauzimaju mlađe generacije stranaca kao uvježbana pričuva koja će danas-sutra još uspješnije preuzeti mjesta svojih roditelja i starijih rođaka: u privredi još marljivije, a u društvu još strpljivije nego njihovi prethodnici.

Nekoliko aktualnih problema

Savezna vlada SR Njemačke vidi i dalje glavni problem vezan za strance u tome što ih je za sadašnje prilike jednostavno previše. Stoga se u zadnjih nekoliko godina sve mjere na ovome planu svode na rigorozno otežavanje ulaska u SR Njemačku i svakovrsno motiviranje ili prisiljavanje da je napuste. Jednostavno se pokušava provesti tzv. selektivna integracija, tj. da se »zapošljavanje stranaca« i »integracija stranaca« u njemački društveni i privredni život svede u jedinstvenu cjelinu zasnovanu na nekoj vrsti međusobnih uzročno-posljedičnih odnosa. To jednostavno znači da se prednost daje zapošljavanju onih stranaca koji budu »voljni«, »sposobni«, »poželjni« ... za integraciju, tj. za trajni boravak u SR Njemačkoj. I obrnuto: integracija će se »nuditi« uglavnom samo onima koji mogu zdravstveno i stručno uspješno konkurirati na radnom tržištu. Za njih će biti bitno olakšan i postupak oko primanja njemačkog državljanstva, pogotovu ako ti isti budu u tom času mlađi od 18 godina kako bi, kao budući Nijemci, podlijegali vojnoj obvezi, gdje se i te kako osjeća manjak »pravih« Nijemaca.

Od studenoga 1983. pa do kraja lipnja 1984, tj. u vrijeme kada je bio na snazi Zakon o pomoći za povratak i kad su mnogi njemački poslodavci plaćali premije strancima da svojevrijedno napuste radna mjesta, vladalo je u SR Njemačkoj među stranim građanima takvo raspoloženje kao da je nastupilo sveopće rasulo. Novac je mnogima bio razlog dolaska u Njemačku, pa se činilo da će je mnogi za novac i napustiti. Tako su se bar nadali oni najodgovorniji. Međutim, uslijedilo je veliko i svestrano razočaranje. Naime, pomoć za povratak nije se nudila svima, recimo bolesnim ili nezaposlenima, koji bi se rado vratili, nego upravo onima koji su imali radno mjesto i napustili bi ga izravnim odlaskom u domovinu. Za njih je pak ta novčana naknada bila i suviše prenisak u odnosu na nesigurnu budućnost hoće li i kada pronaći novi posao. Zato su taj novac uzeli samo oni kojima se to idealno uklapalo u vlastite planove o povratku. A takvih je bilo vrlo malo, čak premalo — tek nekoliko tisuća u cijeloj SR Njemačkoj. Glavni problem oko viška stranaca ostao je, dakle, i dalje, a ostala je i nezaposlenost.

Nejasnoće u zakonskim propisima o strancima

Propisi i zakoni o strancima u SR Njemačkoj postali su u međuvremenu svojevrsna znanost u kojoj se mogu još snalaziti samo stručnjaci, tj. pravnici. Obični strani radnici upućeni su manje-više na puku slučajnost, odnosno dobru volju pojedinih činovnika neke ustanove ili administrativne vlasti. Njihov se pravni status razlikuje u praksi od ustanove do ustanove, od grada do grada, od pokrajine do pokrajine. Ostavljena je velika sloboda službenicima i lokalnim vlastima da po »vlastitoj« ocjeni kroje sudbinu stranim sugrađanima. A i

⁴ Dr Wolfgang Bodenbender: Probleme und Perspektiven der Ausländerpolitik, govor u Akademiji Klauenhof, Hamminkeln, 29. rujna 1981.

sami su zakoni i propisi »skloni« vrlo čestim izmjenama i dopunama, a da se i ne govori o internim uputama i njihovu provođenju. Stoga nije pretjerano reći danas, nakon više od dva desetljeća masovne prisutnosti stranaca u SR Njemačkoj, da je glavni izvor svim nesigurnostima među strancima bio i ostao u nejasnu i nedovoljno riješenom pitanju njihova pravnog statusa. Ova tvrdnja vrijedi bez obzira na to koja je vlada ili politička stranka na vlasti. Uvijek je pitanje stranaca bilo shvaćeno kao nužno zlo protiv kojega se trebalo boriti, a ne kao društveno-politička stvarnost nastala i isprepletana sasvim novim sociološkim i ekonomskim odnosima među evropskim narodima, koje najprije treba znanstveno istražiti, pa tek onda pravno i zakonski definirati. Jer ne može se na čovjeka gledati samo kao na privrednika, pa makar on bio i stranac. Isto je tako pogrešno promatrati tog stranca kao da su njegov život, jezik, prosvjeđivanje, kultura ... tek započeli negovim dolaskom u SR Njemačku i kao da on stvarno predstavlja prvu generaciju svoje vrste. Njemački zakon, međutim, i dalje dijeli strance, osim po nacionalnoj i generacijskoj pripadnosti, po privrednoj i političkoj ulozi, po dužini boravka, načinu i svrhi dolaska itd. I tek im onda, ovisno o svemu tome, daje različite dozvole ili zabrane. Tako se jedan propis odnosi na zaposlenoga radnika, drugi na nezaposlenog; jedan zakon veže radnika, drugi njegova bračnog druga, treći njihovu djecu; jedno je biti građanin neke zemlje članice Evropske zajednice, drugo je biti turski državljani, a nešto treće Jugoslaven. I tako ova rascjepkanost ide u nedogled, a nju vjerno slijedi pravna, socijalna i klasna podijeljenost. Nije onda nikakvo čudo što su ti ljudi trajno nesigurni za stalnost svoga radnog mjesta ili će ga možda već sutra morati ustupiti nekom drugom. Isključena je dakle svaka mogućnost bilo kakva i srednjoročnoga, a kamo li dugoročnijeg planiranja privatnoga ili obiteljskog života i budućnosti.

Novi pokušaji radikalnih promjena

Danas smo ponovo svjedoci vrlo široke, ali isto tako i kontroverzne diskusije u traženju rješenja za problem stranaca. Opet se, kao i prije, traže i najavljuju radikalne mjere. Dosad se u tome uočavaju samo dvije stvari: vrhunac nestrpljivosti njemačkih građana da se konačno učini nešto »protiv« stranaca i, drugo, panična užurbanost političara u traganju za rješenjima koja će umiriti njihove birače, smišljeno rasteretiti radno tržište, a da pri tome ne upadnu svjetskoj javnosti u oči po rigoroznosti, nehumanosti ili prenatlaženom nacionalističkom postupku prema stranim sugrađanima.

Pred njemačkim se političarima nalazi, dakle, vrlo delikatan zadatak, to više što će ishod njegova rješenja povući nekako za sobom i ocjenu o tome kako su Nijemci »naučili svoju lekciju stoljeća« u ponašanju prema nacionalnim manjinama, kako to još 1981. reče tadašnji ministar Baum.⁵ Zato je pitanje stranaca u SR Njemačkoj već duže vremena »tema dana« i ne može se reći da joj se ne poklanja dovoljno pažnje u svakodnevnim javnim diskusijama. Ali to ipak nije garancija da će se ovaj put korigirati prijašnji promašaji i ispraviti nepravde nanesene strancima dosad. Naprotiv! Teško je vjerovati da se iz ovoliko prolivene žuči i emocionalno nabijenih debata može roditi nešto konstruktivnije i bolje od dosadašnjih šepavih kompromisa. Jer dosad se, baš kao i prije, nazire jedino slaganje u tome da se nešto bitno mora izmijeniti, a što i kako izmijeniti — o tome postoje različita mišljenja.

⁵ Der Spiegel, 9. studenoga 1981.

Netrpeljivost prema strancima (ksenofobija)

Rijetko se kada mišljenje većine njemačkog stanovništva o nekoj temi tako bitno izmijenilo kao što se to zbilo u odnosu i osjećajima prema strancima u zadnjih nekoliko godina. Emnid-Institut iz Bielefelda prati te promjene i konstatira da je prijateljski tolerantno raspoloženje većine Nijemaca iz godine 1978. preraslo u »čisto neprijateljstvo« u 1982. Spomenuti institut o toj temi proveo je pet anketa u tih pet godina. Rast postotnog udjela protivnika stranaca među Nijemcima tekao je ovako: studeni 1978. — 39%, travanj 1980. — 48%, kolovoz 1981. — 53%, prosinac 1981. — 66%, i ožujak 1982. — 68%.⁶

I, zaista. Dugogodišnja privredna recesija i nezadrživi porast nezaposlenosti (cca 2,2 milijuna, djeluje kao negativni katalizator u emocionalnom raspoloženju prema strancima. Opća napetost kreće se po granici koja varira od javnog izražavanja nezadovoljstva preko očitog neprijateljstva do fizičkog obračunavanja i napada na strance, njihove domove, žene i djecu.

Vlada pokrajine Sjeverne Rajne-Vestfalije morala je čak silom spriječiti provođenje narodnog referenduma o izgonu stranaca — ne samo zato što su ga pokrenuli desničarski ekstremisti nego zbog opravdane bojazni da bi se široke narodne mase stvarno mogle izjasniti za protjerivanje stranaca.

Mnogim Nijemcima i nije uopće najglavniji problem privredna recesija i nezaposlenost kad su stranci u pitanju, nego ugroženost »čistoće« njemačkih dječjih jaslica, vrtića, škola ... njemačkog naroda uopće. Sjetimo se samo Heidelbergškog manifesta iz 1982, u kojemu je 14 njemačkih profesora istupilo protiv »otuđenja« njemačkog naroda.⁷

Još je jedna pojava vrlo interesantna. Radi se, naime, o bijegu njemačkih učenika iz javnih u privatne škole koje pripadaju pojedinim crkvama, crkvenim organizacijama ili privatnim osobama, i gdje je, po školskom statutu, uz uobičajeni školski program predviđen i religijski odgoj, vjeronauk. Budući da je velik dio stranaca (misli se na Turke i muslimane iz drugih zemalja) druge vjeroispovijesti, zabranjen im je pristup u te škole uz obrazloženje da im se, navodno, »ne može pružiti adekvatna vjerska obuka«. Stoga su te škole ubrzo nazvane »zaštitnim tvrđavama od Turaka«, a neprestano im raste i popularnost među njemačkim roditeljima. Takvih škola već ima preko 372 samo u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji gdje svaki osmi gimnazijalac pohađa privatnu školu. Za njemačke roditelje trenutno je idealna ona škola koja je 1. blizu mjesta stanovanja, 2. lijepa i uredna kao zgrada i 3. sa što manje stranih učenika. A takve mogu biti još samo privatne škole.⁸

Posebna težišta problematike

Jedan od glavnih problema za Nijemce jest svakako nacionalna struktura stranaca. Naime, općenito je poznato, a to je pokazala i praksa, da Turci predstavljaju upravo onu skupinu stranaca koja se najteže prilagođuje i uklapa u njemački postojeći društveni, socijalni i politički život. Samo broj turske omla-

⁶ Der Spiegel, 12. travnja 1982.

Slično istraživanje proveo je, prema vijestima Hessischer Rundfunka u radio-emisiji za Jugoslaveni 9. 5. 1982, i njemački Institut za primijenjenu sociologiju (Infas) i došao do slijedećih rezultata: 49% Nijemaca »neprijateljski« je raspoloženo prema strancima, 22% ih je neutralno/dinstancirano, a 29% ga ih »prijateljske« osjećaje prema njima.

⁷ Usp. Manfred Stuck: Ausländer — Unsere Sündenböcke? Ausländerfeindlichkeit und Rechtsextremismus, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn, 1982, str. 109. Također Bammel/Mehrländer/Stuck: Argumente gegen Ausländerfeindlichkeit, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn, 1984, str. 241. Isto: Michael Bechtel/Brigit Mentzel-Buchner: Ausländer, Theme für Lokaljournalisten, sv. 1, Bonn 1983.

⁸ Der Spiegel, 12. listopada 1981.

dine mlađe od 16 godina povećao se posljednjih godina za punih 130%. Oko 85% turske djece nije obuhvaćeno predškolskim obrazovanjem (kod drugih nacionalnih skupina oko 70%), a čak 20% nije obuhvaćeno ni redovitim i obveznim školskim obrazovanjem.

Udio stranih učenika u nekim školama prelazi čak kvotu od 70%, a tek oko 27% njih stječe neku kvalifikaciju.⁹

Problem stranaca u SR Njemačkoj ionako je već odavno prerastao u »turski problem«, a prave poteškoće očekuju se tek od godine 1986, kad Turska i službeno ulazi u Evropsku ekonomsku zajednicu i kad će turski građani, između ostalog, dobiti i tzv. slobodu kretanja na radnom tržištu čitave Zajednice. Nijemci se pribojavaju nove najezde Turaka i nastoje to priječiti, a Turci se opet ne žele odreći ove vrlo važne povlastice. Tako nastaju i novi nesporazumi o kojima će se najvjerojatnije morati pozabaviti i parlament Evropske zajednice u Bruselu.

U svladavanju dosad spomenutih i mnogih drugih problema vezanih za strane radnike i njihove obitelji u SR Njemačkoj daljna otežavajuća okolnost jest i njihova geografska koncentriranost na svega nekoliko pokrajina, odnosno industrijskih mjesta. Tako, na primjer, u pokrajinama Sjevernoj Rajni-Vestfaliji živi 31% od ukupnog broja stranaca, u Baden-Virtenbergu 21%, u Bavarskoj 15% itd.¹⁰ Stranci žive gotovo isključivo u velikim gradovima, ili točnije, samo u nekim dijelovima tih gradova. Frankfurt, Offenbach i berlinska četvrt Kreuzberg (»Mali Istanbul«) davno su prešli stopu udjela stranaca od 20%. A ni München, Stuttgart, Duisburg ... nisu daleko od toga.

Razumljivo je da svaka kriza, privrednog ili socijalnog karaktera, najprije uznemiri ljude u prenapućenim mjestima. Tako je i s današnjom nezaposlenosti, koja je mjestimice među strancima čak dvostruko veća od ukupnog prosjeka. Duhovi su se već toliko uznemirili da se ne može više čekati na neko zajedničko rješenje na državnoj razini, nego se počelo pribjegavati lokalnim »vatrogasnim« zahvatima, kao što je sada slučaj u pokrajini Hessen. Nisu li ovo prvi znaci kapitulacije njemačke savezne politike prema strancima i njezino prenošenje u nadležnost pojedinih pokrajina, odnosno komuna? Nije li ovo početak novog kaosa šarolikih lokalnih zakona i propisa o strancima, koji će još više zamračiti ionako već nejasnu sliku o pravima i položaju stranaca? Vrlo je teško reći što nas još očekuje. Zasad je jedino sigurno da se neizvjesnost i nesigurnost stranih građana u SR Njemačkoj produžuje do daljnjega.

Poseban položaj Jugoslavena

Teško je govoriti o problemima naših građana u SR Njemačkoj. Ne možda zato što Jugoslaveni nemaju problema nego zato što su ti problemi nedovoljno istraženi ili se zataškavaju nekim ugodnijim tuđim ili vlastitim hvalama i pohvalama. Ako hoćete, najteži je problem u tome što očito ne znamo koji su glavni problemi. Teško je reći išta što nije znanstveno dokazano ili provjereno i potvrđeno na samu terenu gdje ti naši ljudi žive i rade. A potpuno je nemoguće dati točan uvid u ovu problematiku.

Upitate li nekoga, čak i upućenog Nijemca što misli o Jugoslavenima u SR Njemačkoj nabrojit će vam bez velikog razmišljanja sve njihove dobre osobine što ih možete pročitati gotovo i u svakoj studiji o strancima — od marlji-

⁹ Usp. dr W. Bodenbender, citirani govor.

¹⁰ Usp. Süddeutsche Zeitung, 24. siječnja 1981.

vosti i stručnosti na poslu, preko brzoga i dobrog savladavanja njemačkog jezika, pa do vrlo brzoga i neproblematičnog uklapanja u njemačko društvo. Tek tu i tamo možete ponešto načuti da ovu tako pozitivnu sliku donekle kvari relativno previsok udio jugoslavenskih građana u stopi kriminaliteta među strancima. Upitate li toga istog Nijemca o konkretnim problemima Jugoslavena u SR Njemačkoj primjetit ćete da će on već nakon druge izgovorene rečenice zamijeniti riječ »jugoslavenski« s rječju »strani« i dalje govoriti općenito o »stranim« građanima i njihovim poteškoćama. Vama će ostati samo mogućnost da u tome sami odredite mjesto Jugoslavenima. Najčešće se sve završi na onoj općepoznatoj statističkoj činjenici, tj. da Jugoslaveni čine brojčano drugu najjaču skupinu stranih nacionalnosti i time postaju nekako obligatorno drugom skupinom i u odnosu na problematiku stranaca ukupno. A koliko smo iz ovakve konstatacije saznali o stvarnim problemima naših građana? Relativno mali ili gotovo ništa. Jer, problemi stranaca o kojima se govori u javnosti potječu uglavnom iz analiza i istraživanja položaja daleko najbrojnije i bitno drukčije skupine Turaka.

Kvalitativne promjene

Da bismo mogli ikako govoriti o problemima naših građana, maramo se ponajprije i uglavnom oslanjati na subjektivna zapažanja iz užeg socijalnog i geografskog kruga, iz jednog grada, regije ili pokrajine, i tek preko njih zaključivati o vjerojatnoj slici u čitavoj SR Njemačkoj. U ovom slučaju ograničit ćemo se na Rursku oblast ili, još točnije, na grad Duisburg, jer su i ova pokrajina i ovaj grad po mnogo čemu upravo reprezentativni za okolnosti u kojima žive i rade naši ljudi u ovoj zemlji.

Problematika naših građana u SR Njemačkoj nalazi se u stadiju kvalitativnih promjena koje otvaraju sasvim nove demografske, ekonomske, socijalne pa i političke probleme.

Demografska struktura

Ukupni broj Jugoslavena u SR Njemačkoj (sada cca 612.000) ne mijenja se toliko bitno koliko se mijena struktura mase koju taj broj predstavlja: sve je manje onih u radnom odnosu, a sve više nezaposlenih i članova obitelji.

Uzmemo li za primjer grad Duisburg, to onda izgleda ovako: ukupni broj jugoslavenskih građana u ovom radničkom mjestu sa pretežno teškom metalurgijom i metalskom industrijom padao je u prosjeku za 200—300 osoba na godinu počevši od 1975. Tada je iznosio 6.414, a koncem 1983. pao je na 5.487. Od tih 5.487 Jugoslavena (1983) bilo je u radnom odnosu, zaposlenih uz obvezno zdravstveno i mirovinsko osiguranje samo 1.963. Pribrojimo li tome još i stotinjak privatnika ili namještenika, koji spadaju u druge kategorije, dolazimo do zaključka da svaki zaposleni Jugoslaven u Duisburgu ima uza se i više od jednog člana obitelji. Statističkim prosjekom gledano, znači da više nema radnika-samaca ili da se oni vraćaju, a na njihovo mjesto dolaze članovi obitelji.¹¹

Od siječnja do srpnja 1984. Duisburg je napustilo 350 osoba — od toga se vratilo u domovinu samo 204, ali ih je u Duisburg došlo 172 — od toga čak 87 direktno iz Jugoslavije. Po toj računici možemo pretpostavljati da se ukupan broj Jugoslavena u Duisburgu ni idućih godina neće smanjivati.

¹¹ Usp. godišnje statistike grada Duisburga izdavane od Stadt Duisburg, Rechenzentrum, za 1975. i 1976. i Amt für Statistik und Stadtforschung od 1977. nadalje.

Državnu premiju za povratak iskoristilo je svega 15 Jugoslavena iz Duisburga (od ukupno 1.014 stranaca), i to sve muškaraca koji su sa sobom u domovinu odveli još 26 osoba.

Među 34.037 ukupno nezaposlenih u Duisburgu (lipanj 1984), odnosno 5.514 stranaca nalazi se i 413 Jugoslavena, i to 275 muškaraca i 138 žena. Broj nezaposlenih općenito raste nešto sporije, pa i među našim radnicima, pogotovu ženama.¹²

A kada smo već kod žena spomenimo još i to da one rađaju sve manje djece, pa će se tako uskoro u tome izjednačiti s Nijemicama. Naime, njemački Savezni ured za statistiku ustanovio je godine 1980. da 100 njemačkih žena rađa u prosjeku 140 djece, 100 Turkinja 357 (1975=428!), 100 Talijanki 192, 100 Jugoslavenki 175, 100 Grkinja 168 djece. U Duisburgu broj porođaja među Jugoslavenkama pao je sa 139 (1979) na 66 (1983), tj. za 52,5%, dok se ukupan broj u istom razdoblju smanjio za svega 4,6%.¹³ Uzevši k tome i činjenicu da sve veći broj naših građana pristiže u starosnu dob koja je, pored žrtava na poslu i posljedica dugogodišnjeg napornog rada i života u tuđini, sve češće uzrokom rastu smrtnosti, onda ne griješimo kažemo li da se ukupan broj naših građana u Duisburgu bitno ne smanjuje, nego stabilizira. Pravo i efektivno smanjenje proizlazi praktično iz smanjivanja nataliteta i povećanja mortaliteta.

Čini se da iz ovoga možemo zaključiti da je nepotpuno govoriti *samo* o povratnim tokovima naših građana iz SR Njemačke, kao što se to u posljednje vrijeme sve više čuje, a pri tome zaboraviti one koji — na ovaj ili onaj način — još pristižu tamo. Neophodne su posebne preventivne mjere u domovini kojima bi trebalo ukloniti uzroke makar novim direktnim odlascima iz Jugoslavije. Tu prvenstveno mislim na pronalaženje novih mogućnosti u zbrinjavanju predškolske i školske djece kojima roditelji još ostaju u inozemstvu i koji najčešće dovode tamo svoju djecu, jer su im umrle bake ili tetke pa ih nemaju više kod koga ostaviti.

Pogoršanje ekonomskog stanja

Naši su ljudi izvan domovine ponosni kad čuju ili pročitaju da čitavo naše društvo gleda na njih kao na važan faktor u borbi za ekonomsku stabilizaciju u zemlji. Uz to je i želja za što bržim povratkom u međuvremenu prerasla u posvemašnju nostalgiju za rodnom grudom. Ima tu još i dobra doza nekog lažnog ponosa prema sebi i prema drugima, kod svakog pojedinca kao i kod svih zajedno. Jer, teško je priznati i samome sebi da si pogriješio, da nisi ništa zaradio, ništa postigao, a žrtvovao si najljepše godine života. I stoga su morale nastati sve one zgradurine, vile i palače koje vidamo čak i u najsiromašnijim selima, nedovršene ili napol prazne, sagrađene ne da netko živi u njima, nego da se taj netko pokaže i dokaže pred drugima. A sve to pomalo zavarava.

¹² Ove podatke saznao sam telefonom koncem lipnja 1984. od službenika u Amt für Statistik und Stadtforschung u gradu Duisburgu. Još nisu službeno objavljeni konačni podaci ni za grad Duisburg, a ni za čitavu SR Njemačku. Međutim, Institut für Arbeitsmarkt und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit iz Nürnberga provodi opširan projekt o vraćanju stranih radnika u matične zemlje. Prema dosadašnjim privremenim i neslužbenim podacima tog instituta čini se da je među povratnicima 5,2% Jugoslavena (a 85,9% Turaka), da najviše napuštaju pokrajinu Sjevernu Rajnu-Vestfaliju (51,1%), da je najčešći uzrok povratku zatvaranje dijela pogona ili tvrtke (68,7% ukupno; Jugoslavena 47,3%), da se najčešće vraćaju nekvalificirani radnici (63,4% ukupno, a od Jugoslavena 55,8% nekvalificiranih i 42,6% kvalificiranih), u dobi od 35 do 45 godina (55,2% ukupno, Jugoslavena 47,1%), te da su ti povratnici boravili u SR Njemačkoj 10 godina i više (94,1% ukupno, Jugoslaveni čak 95,7%). (Podaci navedeni prema vodičima voditelja spomenutog projekta Elmara Hönekopp na seminaru AW koncem 11. mj. 1984.)

¹³ Kao pod 11.

Mnogi se doskorašnji devizni gazda ljuto prevario. Usred vrtoglave trke pristigla ga nezaposlenost, bolest ili starost; u borbi da skupi i uštedi novo zaboravio je da čuva ono što je imao: ženu, djecu, obitelj, prijatelje ... zaboravio je prošlost i sadašnjost da bi uhvatio nedostižnu budućnost. I kad uvidi da nema od toga svega ništa više, doživi golemo razočarenje, pravo fizičko i psihičko rasulo — alkoholizam, nered, bolest ... psihički i ekonomski kraj.

Početkom 70-ih godina neki su se neupućeni njemački političari počeli buniti što strani radnici previše šalju i odnose njemačku valutu u svoje domovine, a premalo troše i investiraju u SR Njemačkoj. Bolji ekonomisti ubrzo su im dokazali zabludu i uvjerali ih da se svaka izvezena marka vrlo brzo vraća u matičnu zemlju u vidu raznih narudžaba što je vrlo važno za Njemačku kao izvozničku zemlju. Prva narudžba povlači za sobom sve nove i nove. Tko kupi neki njemački stroj sigurno će poslije kupovati za njega i njemačke rezervne dijelove. Tako dolazi do stanovite tehnološke i ekonomske ovisnosti uvoznika o izvozniku, što i te kako ide u prilog Njemačkoj.¹⁴

Naši ljudi u SR Njemačkoj poznati su ne samo kao dobri i marljivi radnici nego i kao vrijedne štediške. Rade, štede, kupuju i nose u domovinu svega i svačega, i to toliko da se stvorilo uvjerenje kao da su njihove mogućnosti neiscrpane. Prema njima se ponašamo kao da su pošteđeni od svake krize. Čak i društvena briga o njima svodi se manje-više na zadatak da se njihova financijska sredstva što rentabilnije i korisnije ulože za samog povratnika i za čitavu društvenu zajednicu.

Međutim, ekonomski položaj naših građana u SR Njemačkoj danas je posve dukčiji. Privredna kriza pretvorila je nekadašnjeg radnika-štedišu u sadašnjeg konzumenta. Svi nezaposleni (trenutno oko 42.000) i velik broj onih starih i bolesnih što se po više godina grčevito bore s njemačkom birokracijom za neku mirovinu, žive praktično iz ruke u usta, često im njihova primanja nisu čak ni dovoljna za svakodnevni život, nego moraju trošiti i uštedevinu, a postupak je prema njima upravo takav da ih predugo zadržava u Njemačkoj, odnosno sve dotle dok ne padnu potpuno na društveni teret. Svi pravni procesi i sve materijalne pomoći vežu ih za njemačko mjesto boravka. Takvih je naših građana u Njemačkoj, po mojoj procjeni, najmanje 15—20%.

Oni drugi što još rade i osjećaju se koliko-toliko sigurni na radnom mjestu, doveli su i još dovode cijelu obitelj ili bar dio obitelji. Njemački standard života (skupi stanovi, školovanje djece i sl.) i mnoge financijske obveze u domovini često iziskuju više izdataka nego što su njihova primanja. Ako se ipak nešto i uštedi (zato što radi više članova obitelji), onda se to uloži u neophodan auto i godišnji posjet domovini, a posjeta je, na žalost, sve manje i manje. Tako će u ovoj kategoriji radnika-povratnika sve manje biti onih koji će sa svojim povratkom dovesti u zemlju i »opasni kapitalizam«.

Ekonomski položaj naše omladine — dovedene ili rođene u SR Njemačkoj — jest najnezavidniji. Dok su njihovi roditelji, tako reći, izravno dovedeni na radno mjesto bez obzira na kvalifikaciju, naši mladići i djevojke moraju se danas kvalificirati da bi se uopće mogli takmičiti za neki plaćeni posao. A školovati se danas kao stranac u Njemačkoj i steći neko i osrednje zanimanje vrlo je teško, za mnoge čak nemoguće. Samo oni najbolji učenici (od ukupno 80.000 u šk. godini 1984/85. mogu se nadati nekom zaposlenju. No, sigurno će potrajati još dugo dok mognemo govoriti o njihovu kapitalu i povratku u domovinu. Dotle ćemo se, međutim, morati boriti s onima koji »bivaju vraćeni« — po roditeljskoj ili njemačkoj volji, ali sigurno bez minimalnih financijskih uštedovina.

¹⁴ Više o tome u: K. Khella, Theorie und Praxis der Sozialarbeit und Sozialpädagogik, Hamburg 1984, 1, str. 88 i dalje.

Nakon ovako podrobnije analize ukupnog ekonomskog stanja naših građana u SR Njemačkoj u ovih zadnjih nekoliko godina, s tim što ni skora budućnost ne obećava da će biti bolja, ako i ne bude gora, nameće nam se jedan logičan zaključak: u brizi oko privredne reintegracije naših povratnika iz SR Njemačke moramo hitno prebaciti glavno težište na zapošljavanje onih bez vlastitog kapitala. Među povratnicima daleko je veći broj socijalnih slučajeva i ljudi s egzistencijalnim minimumom nego onih koji raspolažu nekim zalihama. Za sve više njih povratak u domovinu jedini je izlaz. I kad ovo znamo, onda se ne smijemo čuditi zašto ti ljudi ne prihvaćaju ni najljepše programe iz male privrede, samoudruživanja ili udruživanja sredstava. Jer, vjerujte, oni tih sredstava stvarno nemaju! Oni nemaju čak ni dovoljno hrabrosti da to javno kažu i priznaju, a to ne smijemo pogrešno shvatiti ili suprotno tumačiti.

Socijalni problemi

Njemački sistem socijalnih davanja i pomoći temelji se, pojednostavljeno rečeno, na pretpostavci da svi ljudi moraju stajati na svojim vlastitim nogama i sami, u svakom pogledu, voditi brigu o sebi. Zato on pomaže socijalno ugroženim samo da prebrode nastalu krizu i da se ponovo osamostale. U ovakvu sistemsku nema mjesta za trajne socijalne slučajeve i gotovo je nemoguće trajno živjeti od socijalne pomoći i socijalnih primanja bez obzira na državljanstvo i uzroke koji su pojedinca doveli u taj položaj.

Ovim smo se dotakli i onog najvećeg i ujedno najelementarnijeg konflikta u koji upadaju naši ljudi kad obole, kada ostanu bez posla ili kada iz nekih drugih razloga budu upućeni na traženje socijalne pomoći. Kako je moguće da ja, koji sam zdrav došao u Njemačku, moram je sada napustiti samo zato što sam obolio? Kako sam mogao dobiti otkaz dok sam bio na bolovanju? Dok sam im bio dobar i potreban držali su me, a sad, kad ne mogu više raditi, protjeruju me. Uložio sam svoj život i zdravlje u izgradnju Njemačke, a sada mi ne daju nikakvih prava. Radio sam toliko godina, a sad mi ne daju ni mirovinu koju sam zaradio. I tako dalje. Pitanje do pitanja...

Međutim, iako su naši građani voljom i snagom njemačkog Zakona o strancima vrlo ograničeni u svojim pravima, mora se ipak reći da oni još uvijek nedovoljno poznaju i prava koja imaju. To se pogotovu odnosi na radne i boravišne dozvole kojih ima više vrsta i različite su kvalitete. Te dozvole oni ili ne produžuju na vrijeme ili ne traže one najpovoljnije na koje imaju pravo u danom trenutku. Problemi nastaju tek kad se ustanovi da su prošli svi rokovi ili su se bitno izmijenili uvjeti za ostvarivanje nekog prava. A precizna njemačka birokracija nema samilosti, posebno ne danas kad se pronalaze novi i otkrivaju već zaboravljeni načini za oslobađanje od suvišnih stranaca. Tako većina naših radnika i dan-danas raspolaže samo s onim najjednostavnijim dozvolama koje se izdaju ovisno o situaciji na radnom tržištu i u vrijeme duže nezaposlenosti više se ne produžuju. Iza toga slijedi neplanirano i prisilno napuštanje Njemačke.

Drugi veći problem jest u tome što naši ljudi naprosto predugo žive na dva kolosjeka: godine rade u Njemačkoj i godine se spremaju na povratak. Sve je drugo podređeno samo tome. Odgoj i školovanje djece improvizira se ili predaje drugome, društveni i porodični život zapostavlja se, a brakovi razjedinjaju ili zanemaruju. Nijedna druga skupina stranaca u SR Njemačkoj nije toliko opterećena ovom dvojnomo orijentacijom kao Jugoslaveni! Zato su i posljedice u njih najuočljivije. Ima ljudi koji tvrde da je gotovo svaka druga jugoslavenska obitelj teško poljuljana, svaka treća pred raspadom, a svaka četvrta

već razvedena ili rasturena. Teško je to dokazati brojkama, ali nije teško pro-
naći žrtve ovakva stanja. To su prvenstveno nedovoljno zbrinuta djeca i žene
— bilo da žive u Jugoslaviji ili su još u Njemačkoj. Krajnje je vrijeme da konačno
shvatimo da se obitelj našeg radnika izvan domovine nalazi u velikoj krizi iz
koje proizlazi većina pojedinačnih problema. Stoga se sve društveno-političke
i socijalne mjere na toj razini moraju ponajprije orijentirati na pomoć obitelji
kao cjelini, a ne samo pojedinim njezinim članovima. Pri tome su posebno
pozvani stručnjaci — sociolozi, psiholozi, pedagozi, savjetnici za bračne pro-
bleme — da što prije utvrde razmjere krize i pokrenu preventivne i kurativne
mjere za njihovo suzbijanje. Inače nam prijete dugosežne posljedice kada ćemo,
pošto smo nekada »izvezli« zdravu i odraslu radnu snagu, morati »uvoziti«
socijalne slučajeve koje drugi odbacuju. Obitelj kao takva nije više kadra da
sama sebi pomogne. Njoj sve češće i sve više izmiče iz ruku i kontrola nad
daljnjim tokom situacije. Ona sve manje može odrediti kada i tko će se vratiti
u domovinu. Dosta se ljudi još ne vraća samo zato što nema kamo. A želja
za uspješnim povratkom danas je veća nego prije, jer je boravak u tuđini po-
stao nepodnošljiv i gotovo ravan moralnoj i materijalnoj prisili. Zato nije čudno
što se 92,7% Jugoslavena u SR Njemačkoj izjasnilo da ne bi primili njemačko
državljanstvo, a 86,7% navode kao razlog namjeru da se vrate u matičnu
zemlju.¹⁵

Politička i moralna dezorijentacija

Politička aktivnost naših građana u SR Njemačkoj ravna je nuli (dakako,
ne mislim pri tome na političke emigrante, i njihove sumišljenike). Među Jugo-
slavenima najmanji je broj članova sindikata. Jugoslaveni uglavnom ne štrajkuju,
ne predvode demonstracije, ne drže političke govore, ne vode javne polemike...
oni samo tjeraju svoj folklor po svojim klubovima, igraju šah i diskutiraju kad
nema nikoga nepoznatog! Ovo je ukratko politička slika Jugoslavena u nje-
mačkim očima. Točna ili netočna, ali vrlo praktična, jer ne iziskuje puno dodatnog
razmišljanja i napora.

Jugoslavenska sredstva informiranja javljaju opet početkom svake nove
godine kako sve manji broj ljudi dolazi na razgovore organizirane za vrijeme
novogodišnjih posjeta domovini. Sve se manje čuje i o drugim vidovima njihove
političke prisutnosti u domovini — sve se nekako svelo na omladinske radne
akcije i pokoji kulturni kontakt s nekom radnom organizacijom ili klubom u Ju-
goslaviji. Što se to događa s našim ljudima u inozemstvu?

Po mom mišljenju najveći je »krivac« za ovakvo ponašanje naših ljudi
njihovo postepeno gubljenje orijentacije. Prvotni se ciljevi nisu ostvarili, daljnji
još nisu na vidiku, pristiglo je previše problema i sa svih strana... ljudi su
preopterećeni i gube polako nadu u pravu pomoć bilo gdje i bilo od koga. Među-
tim, za svoj tako težak položaj krivi su, po svome mišljenju, oni sami. Oni su
zatajili, oni su pogriješili, oni su sami krivi za svoj neuspjeh, a ne neke druge
društvene ili ekonomske okolnosti i faktori koji bi se mogli javno optužiti. Pot-
puno po onoj narodnoj »sam pao, sam se ubio«, i zato sada gledaj da se što
manje zna o tome.

Ovako tumačenje uzroka i svaljivanje potpune krivice na samoga sebe,
bar onako kako to ja vidim, posebno je opasno za našu djecu i omladinu rođenu
ili odraslu u tuđini. Čitav je njihov život toliko protkan neuspjesima ili polovičnim

¹⁵ Mehrländer et al.: Situation der ausländischen Arbeitnehmer und ihrer Familienangehörigen in der Bundesrepublik Deutschland, Repräsentativuntersuchung '80, Bonn 1981.

uspjesima da ih karakterno pretvara u doživotne propalice, polovičare ili dvojezične analfabete. To su upravo one prave »Jugo-Švabe« čije nam se ni ime sada već ne sviđa.

Stručna istraživanja već su utvrdila da takva djeca »...na osnovi svoje posebne psihosocijalne situacije u sociološkom i socijalno-psihološkom smislu postaju prije omladinom, nego njihovi vršnjaci u nekoj jasno opisanoj kulturnoj sredini«. ¹⁶ Jer, češće mijenjanje kulturne sredine za vrijeme primarne i sekundarne socijalizacije prisiljava ih da se vrlo radno suoče s problemima kao što su nesigurnost u ponašanju, gubljenje orijentacije, magloviti i nejasan osjećaj identiteta i sl. Suočeni sa stranom kulturom bivaju praktično istrgnuti iz socijalizacijskog procesa vlastite kulture, a time i iz okrilja svoje obitelji, i moraju dalje sami pronalaziti neku novu tehniku, sadržaj i stil ponašanja. Iako se time distanciraju od tradicionalnih socijalnih normi, vrijednosti i ciljeva svojih roditelja, to im ipak ne uvećava izgleda na bolju budućnost u SR Njemačkoj, a ni u domovini. Skroman uspjeh ili potpun neuspjeh u osnovnom obrazovanju, nedovoljna i neprikladna moralna i materijalna podrška u obitelji, trajna nesigurnost oko mjesta boravka, nedostatak odgovarajućih društvenih mjera, nejednakost u podjeli učeničkih ili radnih mjesta itd. postaju kad-tad za gotovo dvije trećine naše omladine nepremostivom preprekom i uzrokom da se konačno moraju pomiriti s neuspjehom. Poslije ove potpune frustracije slijede zatim psihosomatični poremećaji svih vrsta i intenziteta. Tako je već utvrđeno da strana djeca i omladina u Njemačkoj daleko iznad njemačkog prosjeka pate od poremećaja u ponašanju, osjećaja nesigurnosti i straha, prenatrpanosti, senzibiliteta, depresija, pojačane agresivnosti itd. Najčešće se to izražava u prenatrpanim psihomotornim aktivnostima, nijekanju vlastite nacionalnosti ili izrazito nacionalističkom držanju. A budući da se sveopće nezadovoljstvo i iz njega rezultirajuća agresivnost ne može uvijek izraziti prema socijalnoj okolini, ostaje u većini slučajeva u privatnoj sferi svakog pojedinca kao dokaz vlastite nemoći i neuspjeha. ¹⁷

Zaključak

O politici prema stranim radnicima u SR Njemačkoj može se polemizirati isto tako kao o redosljedu mnogih i mnogih propusta i pogrešnih odluka. Povišeno je treba shvatiti kao posljedicu dominantno i jednostrano vođene politike na radnom tržištu, koja je od 60-ih godina ovog stoljeća pa negdje do 1980. imala cilj »zapošljavanje stranih radnika«, a od 1980. okreće se prema »oslobađanju od suvišne strane radne snage«. Sve druge društveno-političke i socijalne mjere bile su i ostaju u okviru kratkoročne improvizacije, koja samo odgađa, a ne rješava probleme stranaca izvan radnog procesa. Čak se i znanstveni pristup problematici stranaca još uvijek koleba u pojmovima i varira između integracije, asimilacije, germanizacije i potrebe za očuvanjem kulturnog identiteta stranaca, tj. njihove sposobnosti da se ipak mognu vratiti u matičnu zemlju, bude li potrebno.

Sve se, dakle, svodi na iskonsku želju Nijemaca da se po mogućnosti izbjegne svaki konflikt — kako sa zemljama emigracije, tako i s vlastitim radnim tržištem. Čini se da je danas glavni problem u tome što nedostaje novac za efektivne mjere vraćanja stranaca u zemlje porijekla, a opet one jeftine ili

¹⁶ Schreder, A.; Nikles, B. W., Griese, H. M.: Die Zweite Generation, Sozialisation und Akkulturation ausländischer Kinder in der Bundesrepublik, Athenäum Verlag, Kronberg 1976, str. 180.

¹⁷ U. Akpinar, R. Bendit, A. López-Blasco, J. Zimmer: Sozialisationshilfen für Ausländerkinder, u: betrifft: erziehung, 11, 1978, str. 41.

besplatne nisu dovoljno efikasne. Stoga se sada pokušava čitav problem riješiti administrativnim pritiskom i još restriktivnijim propisima. Nedavno uvođenje državnih premija za povratak nije urodilo željenim plodom, ali je trebalo dokazati javnosti da ne ide drukčije, i tako opravdati donošenje novog Zakona za strance i svih restrikcija u njemu.

Iako i Zakon za strance iz 1965. po svojoj »nepreciznosti« daje mogućnost saveznoj vladi da može provoditi svoju politiku prema strancima kako hoće i sve dotle dok za to nailazi na podršku vlada pojedinih pokrajina, ipak to nije dovoljno sadašnjoj saveznoj vladi koja želi vlast nad strancima centralizirati u svoju nadležnost. A to je opet moguće samo zakonskom formom. Time će se moći spriječiti svi pokušaji pojedinih pokrajina da rješavaju problem stranaca na svoj vlastiti način.

Novi Zakon za strance treba, dakle: a) da utvrdi vodeću političku ulogu savezne vlade; b) da otvori nove zakonske mogućnosti za protjerivanje stranaca i c) bitno oteža dolazak novim strancima putem spajanja obitelji. Međutim, time se nikako ne rješava statusno pitanje stranaca u SR Njemačkoj, nego se naprotiv još više povećava trajna neizvjesnost i nesigurnost o njihovoj budućnosti. Stranci i nadalje moraju živjeti tako reći na dva kolosjeka, tj. boriti se za opstanak u Njemačkoj, a istodobno biti spremni na eventualni povratak u domovinu.

Iako se u SR Njemačkoj već odavno pod strancima prvenstveno podrazumijevaju Turci, ipak je pogrešno nadati se da sadašnja restriktivna politika neće pogoditi i brojačno mnogo manju skupinu jugoslavenskih građana. Jugoslaveni, doduše, zauzimaju nešto povoljniji položaj u njemačkom društvu i privredi nego turski državljani, ali su zato po svojoj političkoj opredijeljenosti i naglašenoj orijentiranosti na konačni povratak u matičnu zemlju mnogo nezaštićeniji od Turaka. U njemačkoj se javnosti jednostavno prelazi preko specifičnih problema jugoslavenskih građana kao da oni i ne postoje. Čak se vrlo malo i zna o njihovim problemima, njihovim razmjerima i intenzitetu.

Očito je da glavni uzrok svim nedaćama jugoslavenskih građana u SR Njemačkoj leži u njihovoj trajnoj dvostrukoj orijentiranosti, tj. produžavanju boravka u Njemačkoj i neprestanom spremanju na povratak u domovinu. Trajno rascijepani između ove dvije strane nisu uspjeli da se ni na jednoj ekonomski dovoljno stabiliziraju, a u međuvremenu su ih pristigli socijalni problemi s kojima se dosad uopće nije računalo. Posebno je ugrožena obitelj kao društvena institucija i oslonac u individualnim odgojnim, materijalnim i moralno-psihičkim pitanjima i potrebama. Naglo mijenjanje patrijarhalnog načina života u sredini koja ima različite sociokulturne vrijednosti uzrokuje sukob generacija uz napuštanje i razbijanje obitelji. Raspršena je iluzija o brzom bogaćenju, a s njom i autoritet roditelja kao njezinih nosilaca. Remete se unutarobiteljski odnosi i kidaju emocionalne veze. Dugogodišnja inferiornost u stranoj sredini sve češće biva uzrokom razmirica među supružnicima i između roditelja i djece. Pojedini članovi obitelji sve češće traže adekvatnu kompenzaciju izvan obiteljske zajednice. A njemačka sredina nije u stanju da tome udovolji. I tako dolazi do, grubo rečeno, slamanja svakog pojedinog člana i čitavih obitelji, do psiholoških poremećaja različitog karaktera i intenziteta. Razumije se da ovo ne možemo reći za sve naše obitelji u SR Njemačkoj. Međutim, u današnjem privrednom i društvenom kontekstu, gdje je posebno uočljiva visoka nezaposlenost među mladima i pojačan pritisak asimilacije na njih, sigurno je da će sve veći broj obitelji dospijevati u nezavidan položaj s dalekosežnim negativnim posljedicama.

Da bi se moglo uspješno suprotstaviti ovako nepovoljnom trendu, potrebno je da se još više pojača društvena briga i uspostavi trajna veza između odgovarajućih institucija iz domovine i naših građana u inozemstvu. Za to imamo

dobro razrađenu zakonsku podlogu. A i praktično provođenje politike povratnih tokova iz inozemstva treba još više konkretizirati i prenositi u nadležnost općina i radnih organizacija u mjestima kamo se ti ljudi namjeravaju vratiti. Isto je tako nepotrebno da se povratnici prenaplašeno tretiraju kao potencijalni investitori u jugoslavensku privredu, jer je među njima sve manje onih s financijskim ušteđevinama, a sve više pravih, istinskih slučajeva kojima je potrebna društvena pomoć da bi se uopće mogli vratiti.

THE SITUATION OF FOREIGN WORKERS IN F.R. GERMANY,
WITH PARTICULAR REFERENCE TO THE POSITION AND PROBLEMS
OF YUGOSLAV CITIZENS

SUMMARY

The social position of labour migrants, especially Yugoslav, in F.R. Germany in the period after the 1973—1974 recession, is presented here. The policy of selective »integration« aimed at a part of the foreign population in F.R. Germany, attempts to stimulate the return of the other part, increasing xenophobic trends in the country concerned, and migrant children as a labour reserve for the future are discussed. The stereotype Yugoslav is queried. Although, according to the author, the Yugoslavs are considered by the Germans as hardworking and industrious people who are quick to learn German and who fit well into German society. Many of them have failed to carry out their plans, their family structure is increasingly jeopardized, and they exhibit lack of orientation at a level of political consciousness (avoidance of political and unionist expression in the country of employment).

Expressed is the viewpoint that the Yugoslav policy related to the external migrants' return and reintegration has to take into account those migrants in a poor socio-economic position, who have not managed to save much and who can hardly make use of programmes pertaining to the so-called small business, self-association, or the pooling of resources.